

Islam, tolerans och fredlig samexistens i Indonesien

Ann Kull, doktorand i islamologi.

Inledning

Vi brukar höra talas om islam och muslimer främst i samband med konflikter, våld och terrorism, eller i alla fall i samband med problem av något slag. Sällan eller aldrig hör vi något positivt. Eftersom medier helst fokuserar på dessa saker, kanske det inte är så konstigt. Men samtidigt är det farligt, eller i alla fall tråkigt, eftersom medierna har en så stor genomslagskraft i vårt samhälle och med det också makt. Därför behövs det sägas något positivt om islam och muslimer, vi behöver få goda nyheter också. Eftersom jag sysslar med indonesisk islam, är det heller inte så svårt att vara positiv. Men även här har medierna varit före mig. Om jag säger Indonesien

och islam, associerar ni antagligen genast till terroristattentatet på Bali – ännu ett exempel på det urskillningslösa våld som begås i islams namn världen över. Men att det faktiskt också hände i Indonesien, och dessutom på det övervägande hinduiska Bali, kom som en chock för många.

Indonesien med sina cirka 220 miljoner innevånare är världens fjärde folkrikaste land och ungefär 85 % av dem är muslimer. Detta gör Indonesien till det land i världen där det lever flest muslimer. De flesta muslimerna bor alltså inte i Mellanöstern. Istället toppar Indonesien, Pakistan, Bangladesh och Indien befolkningsstatistiken i den muslimska världen. Samtidigt är Indonesien ett på alla sätt pluralistiskt land. Storleksmässigt är det enormt och där bor uppskattningsvis 300 olika folkgrupper som pratar 400 olika språk. Innevånarna är muslimer, kristna, hinduer, buddister och anhängare av ett stort antal lokala religioner.

Självständighet uppnåddes 1945, och Indonesiens motto lyder ”Enighet i mångfalden”. De islamiska företrädarna förordade att Indonesien skulle bli en islamisk stat. Men nationalisten Soekarno blev landets förste president och den indonesiska nationalismen är religiöst neutral. Soekarno befarade att många icke-muslimer, och så kallade nominella muslimer, skulle känna sig hotade om nationen fick formen av en islamisk stat. Därför skapade han Pancasila. Pancasila

betyder fem pelare och språket är sanskrit, men muslimer kan dra paralleller till islams fem pelare (trosbekännelsen, tidebönera, allmosan, fastan under Ramadan och vallfärden till Mekka). Dessa pelare, eller principer, ligger till grund för den indonesiska nationen. De lyder: Tron på den Ende Guden, humanism, nationalism, demokrati och social rättvisa. I den första versionen följdes första principen av tillägget om plikten för alla indonesiska muslimer att följa sharia, den islamiska lagen. Tillägget togs dock bort av Soekarno nästan genast och har sedan dess utgjort en ständigt återkommande kontrovers i den indonesiska samhällsdebatten. Det är alltid ett fåtal, om än högljudda och ibland militanta, som förespråkat införandet av denna formulering igen – och ofta kopplat till detta även kravet på en islamisk stat. Så har inte skett och Indonesien är en sekulär republik utan officiell statsreligion. Men religion, alla religioner, är och har genom hela historien varit centrala i samhället. Man kan därför säga att Indonesien är en religiös nation.

Indonesisk islam

En absolut majoritet av alla indonesiska muslimer är moderata. Jag menar då att de lever i fredlig samexistens med sina grannar, arbetskamrater och studiekamrater av olika religiös tillhörighet och inte tycker det är något problem. Många menar också att Gud ändå är samma Gud, oavsett vad man ger honom för namn och vad man kallar sin religion. Så har det varit under den mesta tiden sedan islam kom till det område som idag utgör Indonesien. Islam spreds här långsamt, under flera hundra år, och spridningen var huvudsakligen fredlig. I området fanns då redan både hinduism, buddism och en mängd lokala religioner och traditioner. Man brukar därför ofta säga att islam bara lade sig som ytterligare ett lager av religion ovanpå de redan etablerade religionerna: alltså synkretism. Men islam i de olika regionerna har kunnat variera väldigt: allt från en mera "ortodox" form i till exempel Aceh och på västra Java, till mycket lokala varianter på till exempel östra Java. Med åren har dock skillnaderna jämnats ut och framför allt de senaste 25 åren. Många har haft en stark önskan att lära sig mera om islam, men samtidigt har en stolthet över att vara just indonesisk muslim växt fram. Jag pratar här främst om den vanliga, lilla människan, som utgör massorna men som så sällan får komma till tals. Men det moderata ställningstagandet innefattar också många muslimska organisationer, intellektuella och politiska ledare.

Detta gäller inte minst Indonesiens två muslimska jätteorganisationer, Muhammadiyah (M) och Nahdatul Ulama (NU), med 32 respektive 35 miljoner medlemmar. Den ena brukar beskrivas som "modernistisk" och den

andra som ”traditionalistisk”. Båda har funnits sedan tidigt 1900-tal, och har de senaste tjugo åren blivit allt mer moderata och också alltmer närmat sig varandra åsiktsmässigt. En viktig del i denna utveckling är inflytandet från de ledare som styr organisationerna under denna tid. Abdurrahman Wahid genomförde till exempel radikala reformer av NU och dess utbildningssystem. Detta

har lett till att denna ”traditionalistiska” organisation numera producerar många av de djärvaste och mest intressanta nytänkarna i Indonesien.

Men vilka var det då som utförde attentatet på Bali? Indonesiska myndigheter har varit över förväntan framgångsrika med att gripa och döma dem som gjorde det rent praktiska arbetet. Allt för att visa att den indonesiska regeringen går i bräschen för den internationella kampen mot terrorism. Alla de dömda har anknytning till en liten, sluten och mycket radikal organisation som heter Jemaah Islamiyah, Den islamiska gemenskapen. Men den högste anlige ledaren Abu Bakar Ba’asyir, som antas vara inspirationskällan, har kommit lindrigt undan. Likaså har andra radikala islamistiska grupper behandlats med silkesvantar och rentav uppmuntrats av vissa grupper inom Indonesiens styrande skikt, vilket visar att religion används i rent maktpolitiskt syfte. De allra flesta indoneser uttrycker sin avsky och sorg över det som hänt, och de skäms för sina landsmän och trosbröder. Samtidigt är de förtvivlade och arga då de vet att i internationella media får alla indonesiska muslimer indirekt skulden. De som alltid varit så stolta just över sin tolerans och de goda relationerna mellan anhängare av olika religioner i landet.

President Megawati Soekarnoputri uppmanade därför alla indonesiska muslimer att visa att de är just så moderata som de sägs vara. Massor av interreligiösa arrangemang, samarbeten och uttalanden dominerade året efter attentatet på Bali och det fortsätter fortfarande. Men det är också viktigt att påpeka att detta inte är något nytt – det bara uppmärksammas

så mycket mera nu. En ny och tydlig markering är dock den internationella islamkonferens som hölls i Jakarta i slutet av februari i år. Konferensen arrangerades av det indonesiska religionsministeriet och NU. Den fokuserade på islam som ett sätt att leva och som en grund för enighet, fred, välstånd och rättvisa, inte på islam som en rörelse sammankopplad med konflikter. Mera långsiktiga syften med konferensen var att reducera spänningen i världen och att minska misstänksamheten mot muslimer och islam, detta genom att uppmuntra till dialog med västvärlden i syfte att diskutera islam,

islam så som det uppfattas och levs av majoriteten av världens muslimer. Men också att reformera muslimskt tänkande (idéer och ideologier baserade på islam) samt verka för en generell förbättring av utbildningsväsendet i den muslimska världen.

Är ”religiösa” konflikter alltid religiösa?

Megawati och hennes parti förespråkar religiöst neutral nationalism. Dessvärre är Megawati och hennes regering politiskt svaga och mycket beroende av militären. Inom militären och i andra makteliter finns många som gärna underblåser sekteristiska tendenser. Men om majoriteten inte har problem med religiös samexistens, varför blossar då ändå så kallade etniska och religiösa våldsamheter upp med jämna mellanrum runtom i Indonesien? De främsta orsakerna till dessa oroligheter och konflikter är sociala, ekonomiska och politiska orättvisor. Etnicitet kan spela viss roll, men religion gör det ytterst sällan. Vad som däremot händer är att dessa konflikter ”kläds i religiösa kläder” eftersom de olika inblandade grupperna ofta tillhör olika religioner, men främst beroende på att det döljer de verkliga problemen. Vilka är då dessa problem? Indonesien är ett folkrikt land och vissa områden är starkt överbefolkade, andra är mycket glest befolkade. Därför har regimen försökt lösa problemet genom mer eller mindre frivilliga transmigrationsprogram. Strömmen har gått från det övervägande muslimska Java och Madura till Borneo, Sumatra, centrala Sulawesi, Väst Papua och Moluckerna. Dessa öar har stora så att säga obebodda områden och är mycket rika på naturtillgångar. De flesta ursprungsbefolkningarna är kristna, ofta med starka inslag av olika naturreligioner. Med åren har dessa öar blivit alltmer trångbodda, som på Borneo, eller så har tidigare politiska och ekonomiska maktbalanser rubbats av de inflyttade, som på Sulawesi och Moluckerna. De rikedomar som utvinns ur dessa områden kommer sällan tillbaka i form av välbehövlig infrastruktur, skolor och sjukhus. Därför växer frustrationen ute i de yttre provinserna, och i det repressiva indonesiska samhället har det inte funnits några politiska kanaler för klagomål. Istället går frustrationen ofta ut över de inflyttade javaneserna och madureserna. Många gånger startar bråk på grund av en bagatellartad händelse, men det är heller inte ovanligt att köpta infiltratörer skapar den utlösande faktorn. Många militärer och politiker har inte några skrupler i dessa sammanhang, och båda grupperna har egna ekonomiska intressen att bevaka i dessa områden. I pressen, lokal som global, framställs sedan dessa våldsamheter som konflikter mellan kristna och muslimer. Det är ju förvisso sant, men därmed inte sagt att konflikten är religiös.

Konflikten i Aceh är ett speciellt fall. Även här finns problemen med rovdrift av rika naturresurser och transmigration från Java, men konflikten här har en lång historia. Aceh islamiserades mycket tidigt, förmodligen först av alla indonesiska provinser, och var under många år ett blomstrande sultanat. Islam har här alltid betraktats som ovanligt "ortodox" efter indonesiska mått mätt. Dessutom stod Aceh också emot holländarna mycket effektivt och koloniserades därför inte förrän i slutet av 1800-talet, då det mesta av nuvarande Indonesien redan varit koloniserat i flera århundraden. Redan vid Indonesiens bildande fanns det många i Aceh som inte ville tillhöra Indonesien. Efter självständigheten och många år framåt fanns en islamistisk gerillarörelse, Darul Islam, som kämpade för att Indonesien skulle bli en islamisk stat. Aceh var en av de provinser där denna var stark. Darul Islamrörelsen krossades tidigt på 1960-talet, även om drömmen om den islamiska staten levde kvar hos vissa. 1976 utropade GAM, Acehs självständighetsrörelse, ett självständigt Aceh, vilket dock aldrig realiserats i verkligheten och kampen har rasat sedan dess. Religionen har här varit en viktig faktor, men har med åren fått en allt mindre betydelse i de breda lagren. De sociala, ekonomiska och politiska orättvisorna har tagit överhanden. Regimen har däremot ihärdigt framställt konflikten som religiös. Att slå ned religiösa fanatiker är mera legalt i världssopinionens ögon än att bekämpa folk som slåss för sina befogade rättigheter.

Kulturell islamisering och liberal islam

Regimerna under presidenterna Soekarno och Soeharto har i mångt och mycket varit lika vad gäller relationen religion och politik. Islamiska partier tilläts i början och ingick också i Soekarnos regering, men om de blev för

radikala förbjöds de. Personlig religionsutövning var däremot inget regi men blandade sig i. Soeharto stramade åt möjligheterna för politiskt verksam religion successivt tills det totalförbjöds 1984 och alla partier och organisationer var tvungna att erkänna Pancasila som sin enda grund. Personlig religion har istället uppmuntrats på många vis – främst under de senaste tjugofem åren – och en religiös renässans har skett. Denna märks i samhället, till exempel genom ett ändrat språkbruk, flera islamiska fraser och

hälsningar, mera islamisk klädsel, främst hos kvinnor och genom att många nya moskéer har byggts. Dessutom har det efterfrågats och tillhandahållits islamisk utbildning på alla nivåer – framför allt i byarna och inte minst bland kvinnor. Denna process kallas ofta för en kulturell islamisering av det indonesiska samhället.

Samtidigt har avpolitisering av islam i Indonesien gynnat framväxten av en modern, progressiv, inklusiv och tolerant form av islam. Vi kan kalla denna tankeskola för liberal islam och Nurcholish Madjid anses som dess främsta representant. Nurcholish har i över 30 år förespråkat denna kontroversiella tolkning av islam. Vilken är raka motsatsen till de islamistiska tolkningar som ser islam som en politisk ideologi och ofta startar islamiska partier. Nurcholish är istället motståndare till att islam används i partipolitiskt syfte – det komprometterar enligt honom ofta religionen – och blir bara ett medel i kampen om politisk makt. Hans slogan är istället ”Islam *Ja* – Partipolitisk Islam *Nej*”.

De viktigaste och mest övergripande idéerna är följande:

1. En universell modell för korantolkning. Denna skall vara rationell och ta hänsyn till den sociala och kulturella kontexten hos både Koranen och Sunna, profet-traditionen, samt dagens moderna samhällen.
2. Trons innehåll, dess etik och moraliska normer, är viktigare än dess yttre form t.ex. utförandet av religiösa ritualer.
3. Det är omöjligt för den enskilda människan att vara säker på att han eller hon förstår Guds vilja och befallningar bättre än någon annan. Därför måste muslimer vara toleranta både mot varandra och mot icke muslimer.
4. Den nuvarande statsstrukturen, baserad på Pancasila, accepteras som den slutgiltiga formen för den indonesiska nationen. Alltså en åtskillnad mellan ”kyrka” och stat.
5. Nurcholish söker hellre efter likheterna än efter skillnaderna hos olika religioner - i hans förståelse av dem finns det ingen fundamental skillnad mellan de stora världsreligionerna. Han räknar här in inte bara kristendom och judendom utan också hinduism och buddism.

Medina är islams näst heligaste plats. Där utvecklades islam till en komplett religion och politisk ideologi och därifrån startade islams geografiska expansion. Muhammads tid som religiös ledare och statsman i Medina ses av många muslimer som ett ideal, men vad man lyfter fram varierar. Nurcholish betonar den tolerans mellan olika religiösa anhängare som fanns där. Där bodde judar och det fanns även kontakter med kristna. Han betonar också den demokratiska och civiliserade anda som rådde. Muhammad höll rådslag och lyssnade på sina anhängares åsikter. Nurcholish vill att det indonesiska samhället skall utvecklas i samma anda. Det viktiga med sådana här historiska ideal är inte vad som verkligen hände, utan vad man säger

har hänt och hur det används. Nurcholish använder medinatiden för att styrka sin egen toleranta, pluralistiska och inklusiva tolkning av islam. Denna i sin tur kan ligga som grund för utvecklandet av en demokratisk politisk kultur i muslimska länder. Islamister använder istället tiden i Medina för att legitimera sin syn på islam som politisk ideologi och i sin strävan efter en islamisk stat.

De flesta av Nurcholishs idéer ligger på samhällsnivån men även individnivån har blivit allt viktigare med åren. Han använder sig av den islamiska termen taqwa som oftast brukar översättas med Gudsfruktan. Han utvidgar förståelsen av detta begrepp till att innefatta en stark medvetenhet om Guds eviga närvaro i våra liv, hans direkta och oavbrutna vägledning och hans dom över våra handlingar. Enligt Nurcholish blir människor som lever i enlighet med denna förståelse vidsynta och öppna för nya intryck. De blir förespråkare av religiös tolerans och pluralism, och inte minst blir de medvetna om sitt eget personliga ansvar inför Gud. Med Gud menar han den Ende Guden som dyrkas av anhängare av alla stora religioner. Han gör alltså om denna begränsade term till ett komplett moralkoncept för mänskligheten.

Det är viktigt att poängtera att Nurcholish är långt ifrån ensam. Istället är denna liberala islam att betrakta som den dominerande inom högre islamutbildning i Indonesien, bland många i Indonesiens elitskikt och inte minst bland vanligt folk till vardags. Lite krasst kan man säga att Nurcholish formulerar en sofistikerad teologisk teori av något som vanligt folk praktiserat i hundratals år. Men Nurcholishs teori är mycket viktig för att legitimera denna moderata syn på islam, inte minst när företrädare för mera radikala tolkningar försöker hävda motsatsen.

På de flesta håll i den muslimska världen är det omöjligt att förespråka en dylik liberal tolkning utan att bli förklarad som kättare eller fängslas. Men i Indonesien med sitt förbud mot partipolitiskt aktiv islam, har denna tolkning av islam fått frodas och mer eller mindre sponsrats av religionsministeriet. Man kan säga att denna tolkning är en produkt av Soeharto regimen, men jag anser att det bara är en del av förklaringen. Nurcholish – och även den tidigare nämnde Abdurrahman Wahid, som är en annan representant för denna liberala islam tolkning – har en dubbel utbildning som ännu är sällsynt i den muslimska världen. Dubbel så till vida att de har en gedigen islamisk utbildning, vilken gör dem till ulama, religiöst lärda. Dessutom har de en hög sekulär utbildning, doktorsgrad eller liknande. Detta gör dem till en slags medlare mellan den sekulärt högutbildade politiska eliten och de traditionellt utbildade religiöst lärde. Likväl är de båda en produkt av det indonesiska mycket pluralistiska samhället. Deras tolkning är helt enkelt ett

sätt att motverka sekteristiska strömningar och hålla ihop det mångfacetterade Indonesien – ett sätt att leva upp till det indonesiska mottot ”Enighet i mångfalden”.

Avslutande reflektioner

Denna indonesiska tankeskola kan ses som ett exempel på nytänkande och reform som idag borde vara centralt för hela den muslimska världen. Många regimer i Mellanöstern skulle behöva ta till sig av dylika tankar. Den muslimska världen ute i periferin, i det här fallet Sydostasien, skulle kunna berika den muslimska världens centrum, det vill säga Mellanöstern. Själv brukar jag tänka att denna liberala islamtolkning också skulle passa utmärkt i den alltmer pluralistiska europeiska kontexten. I min inledning kommenterade jag medias ”demonisering” av islam och faran med det. Under den nyligen hållna islamkonferensen i Jakarta, formulerade Nurcholish Madjid denna fara på ett bra sätt. Han sa att denna ensidiga framställning av islam som liktydigt med våld och terror bara ökar missförstånden, spänningarna och konflikterna mellan anhängare av olika religioner runt om i världen. Med andra ord: det främjar sekterism och exklusivitet och försvårar möjligheterna för tolerans och fredlig samexistens.

Lästips

Bourchier D. & V.R Hadiz (ed). 2003. *Indonesian Politics and Society: A Reader*. RoutledgeCurzon, London.

Hefner R. 2000. *Civil Islam: Muslims and Democratization in Indonesia*. Princeton University Press, New Jersey.

Madjid N. 1994. ”Islamic Roots of Modern Pluralism: Indonesian Experience”, in *Studia Islamika*, Vol.1, No.1, Jakarta.